

ראובן הכהן אוריה

כֹּלֵא חַד (הכול אחד)

סודו המשיחי מיסטי של הרבי מלובביץ'

רבי מנחם מנדל שניאורסון - אדמו"ר חסידות חב"ד האחרון

הסדרה לחקר ספרות הקבלה והחסידות: מקורות ומחקרים

עורך הסדרה:
פרופ' אבי אלקיים

חברי המערכת:
פרופ' משה חלמיש
פרופ' חביבה פדיה

- הספר ראה אור בסיוע:
- האיגוד העולמי למדעי היהדות.
 - מכללה ירושלים: איכות תורנית-אקדמית-חינוכית.
 - 'בכל דרכיך דעהו' – הקרן לחקר החסידות לזכרה של ד"ר ציפי קויפמן (אברמוב).
 - הגב' אילנה כהן – ירושלים, לזכר בעלה המנוח אברהם בן שושנה ורבי כהן ז"ל.
 - משפחת ביאלה בנימין ואסתר – חיפה.

ראובן הכהן אוריה

כָּלֵא חַד (הכול אחד)

סודו המשיחי מיסטי של הרבי מלובביץ'
רבי מנחם מנדל שניאורסון – אדמו"ר חסידות חב"ד האחרון

הוצאת אֶדְרָא, תל אביב
ירושלים, תשפ"ב

ציור העטיפה: רחל קיציס
עיצוב העטיפה: ראובן הכהן אוריה

מסת"ב: 1-29-7773-965-978 ISBN:

© כל הזכויות שמורות להוצאת אֶדְרָא, תל אביב

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי – אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת מאת בית ההוצאה לאור שתיתן מראש ובכתב.

נדפס בישראל תשפ"ב – 2022

© Copyright 2022 by Idra Publishing

Idra Press <IdraPublisher@gmail.com>

<http://idra.org.il/>

סידור, עימוד, לוחות והדפסה:

א. אורן הפקות דפוס בע"מ, שד' רוטשילד 109, תל אביב

מוקדש

לע"נ מו"ר אבי ע"ה

אברהם בן שושנה ורבי כהן-בכששיאן ז"ל.

לבריאאות גופה, איתנותה ולאריכות ימיה של אימי מורתי תבל"א
אילנה כהן בת טובה ואליהו דוד פור.

לע"נ חמי בנימין בן משה וחיה ביאלה ז"ל

ולע"נ חמותי אסתר ביאלה בת יעקב וסולטנה אדות ז"ל.

להצלחת ילדיי אהוביי נריה, נועם, אורי, אליה וינון ובני משפחתם,
ולאהבתי הגדולה דליה, יאריך ה' ימיה בטוב ושנותיי עמה בנעימים.

תוכן העניינים

15	פתח דבר – משה אידל
19	מבוא
23	הקדמה

שער ראשון ממיסטיקה למשיחיות ודגם משיחי

פרק ראשון: התודעה המיסטית – העצמות

37	א. התודעה האלוהכולית-עצמותית ומאפייניה
41	ב. ייחוס פנתאזם לרממ"ש
43	ג. העצמות שמעבר לפנתאזם
50	ד. עצמות הכוללת בתוכה מאפיינים פנתאיסטיים

פרק שני: ממיסטיקה למשיחיות

53	א. המשיחיות – נשמת אפה של החסידות ותכלית הכול
55	ב. ממיסטיקה למשיחיות: בעקבות אדרא רבה, רעיא מהימנא ותיקוני הזוהר
63	ג. השפעת תיקוני הזוהר על הגות ועל דמותו המשיחית של הרממ"ש
71	ד. הפצת המעיינות – חיוב המשיחיות מהמיסטיקה החסידי-חב"דית
75	ה. באתי לגני – שיבת האל לממשות
82	ו. הזיהוי האישי המשיחי הוא העיקר והשאר פירוש הוא
84	ז. גילוי וכיסוי – הפצת הסוד מצריכה שפה מצועפת ומתמירה

פרק שלישי: דגמים של משיחיות – בין אפוקליפטיות לנטורליזם

87	א. הרעיון המשיחי
90	ב. הדגמים המשיחים: האפוקליפטי-ניסי והנטורליסטי-טבעי
92	ג. תצורות משיחיות בהגות ובהיסטוריה היהודית

פרק רביעי: משיחיות טבעית בהגות הרמב"ם והרממ"ש

99	א. הרממ"ש והרמב"ם – זהות והזדהות
103	ב. הדגם המשיחי הרממ"ש-רמב"מי
107	ג. משיח: מלך, פילוסוף, נביא ושופט

שער שני

מתווה ביאת המשיח הרמב"ם והוכחות הרמב"ם למימוש

פרק חמישי: מימוש תנאי ראשון – מינוי מלך "יעמוד מלך"

- א. תנאי ביאת המשיח ברמב"ם. 113
- ב. מימוש תנאי ראשון – "יעמוד מלך!". 116
- ג. מינוי הרמב"ם למלך על ידי נביא, שופט ובית דין. 120
- ד. "אין מלך בלא עם" – מינוי מלך המשיח על ידי העם! 127

פרק שישי: מימוש התנאים השני והשלישי – "מבית דוד" ו"הוגה בתורה"

- א. הרמב"ם נצר מ"בית דוד". 133
- ב. הרמב"ם "הוגה בתורה ועוסק במצוות כדוד אביו". 137

פרק שביעי: מימוש התנאים הרביעי והחמישי – "ויכוף כל ישראל לילך בה, ויחזק בדקה"

- א. השלטת הדת היהודית באורחות עם ישראל. 142
- ב. שלוחיו של המלך כמותו: מוסד השליחות כיום התנאי "ויכוף כל ישראל לילך בה". 145
- ג. תמה עבודת הברורים – אין צורך בכפייה! מה שנותר – קבלת פני משיח! 147
- ד. מימוש תנאי חמישי: "ולחזק בדקה" – ביצור חיי הדת. 152
- ה. מעמדן ושליחותן המיוחדת של הנשים בתנועה המשיחית. 156

פרק שמיני: מימוש התנאים השישי והשביעי – "וילחם מלחמות ה'" ו"עשה והצליח"

- א. הרמב"ם מצביא מלחמות הרוח. 162
- ב. הרמב"ם מצביא מלחמות צבאיות ממש. 166
- ג. מלחמות ה' – עזרת ישראל מיד נוכרים שצרו עליהם. 172
- ד. תנאי שביעי: "אם עשה והצליח" – הרמב"ם עשה והצליח. 177

פרק תשיעי: מימוש התנאי השמיני – "ובנה מקדש במקומו"

- א. בניין המקדש השלישי – משמים או בידי אדם? 180
- ב. בניית המקדש על ידי המשיח ב"בית רבנו" שבברוקלין 770. 182
- ג. מקדש רוחני – בידי שמים, ומקדש ארצי – בידי אדם. 186
- ד. ספיריטואליזציה (הרחנה) של ירושלים וארץ ישראל. 190
- ה. "עשה כאן ארץ ישראל" – 'ארץ ישראל' היא כל העולם כולו. 196

פרק עשירי: מימוש התנאי התשיעי – "וקיבץ נידחי ישראל"

- א. קיבוץ גלויות – קיבוץ עולים של ממש. 201
- ב. קיבוץ נידחים – התקשרות לנידחי ישראל. 204
- ג. "פרוות תשב ירושלים" – על הפיזור היהודי בעולם כתהליך משיחי. 209
- ד. מפני מה לא עלה הרמב"ם לארץ ישראל? 212

פרק אחד עשר: "ויתקן את העולם כולו" – מעמדן של אומות העולם בעתיד המשיחי

- א. היחס המסורתי לגויי העולם 217
- ב. היחס השלילי של אדמו"רי חב"ד לגויים..... 218
- ג. הרקע המשיחי ליוזמת מבצע שבע מצוות בני נח..... 221
- ד. יש בחירה לגויים! והיא משנה את מהותם! 228
- ה. הבחירה והשיבה לסיני כשיבה לעצמות, היא שיבה לאחוות יעקב ועשיו..... 232
- ו. יחסו החיובי של הרממ"ש לאומות העולם בעידן המשיחי..... 237
- ז. איכשר דרא – הרקע והנסיבות לכשירות האומות ליחסי אחווה 241

שער שלישי

העתיד לבוא – ימות המשיח בתהליך הגאולה

פרק שנים עשר: ימות המשיח בתהליך הגאולה

- א. ימות המשיח, השלב השני: ההצעה המשלבת – אפוקליפטי לאחר נטורליסטי 247
- ב. ימות המשיח – הצעת שילוב נוספת: זכו – אפוקליפטיות, לא זכו – נטורליסטיות!..... 253
- ג. ימות המשיח – ביאור משמעות הניסים והנפלאות..... 258
- ד. ימות המשיח האפוקליפטיים הם "נס המלוכש בטבע" 260
- ה. משמעות השינויים והחידושים בימות המשיח 265
- ו. שמים חדשים וארץ חדשה..... 267
- ז. יתרון האור מן החושך ויתרון העצמות על אלוהות אישית־מיתית 270

פרק שלושה עשר: משמעות תחיית המתים לעתיד לבוא

- א. רעיון התחייה 278
- ב. תחייה ניסית־אפוקליפטית 280
- ג. תחייה טבעית־רוחנית 281
- ד. תחיית המתים אצל הרממ"ש – מימוש אידיאת "דירה בתחתונים"..... 283
- ה. מבנה תחיית המתים לפי הרממ"ש..... 286
- ו. עיקר גילוי התחייה: כוחם היוצר של ישראל ומעמדם כעצמות..... 290
- ז. "נפשי כעפר לכול תהיה" – המתה ותחייה תודעתית ושיבת הגוף 295
- ח. מוות וחיים ביד התודעה 298
- ט. ה'משכה' – משיאי הגילוי בעידן התחייה. מאגיה או מיסטיקה? 301

פרק ארבעה עשר: על החיים הנצחיים ועל המוות

- א. פשוטם של חיים נצחיים..... 308
- ב. חיי הצדיק לאחר חייו הביולוגיים..... 312
- ג. חייו ומוותו של הרממ"ש..... 322

פרק חמישה עשר: העל-אדם התחייתי, האדם האלוהכולי-עצמותי

- א. משל המלך המתפרק ממלכותו 324
- ב. "דעת זה התינוק" – שיאה של תודעת האיחוד המיסטי 329
- ג. איש התחייה – האדם האלוהכולי – העל-אדם 332
- ד. הרבי הוא משה הוא הבעש"ט הוא המשיח הוא גילוי העצמות ומקור הספירות והתורה... 337

פרק שישה עשר: טבע האדם וחירותו בימות התחייה לעתיד לבוא

- א. הבחירה האנושית והרצון האלוהי: מה גדול – בחירה או היקבעות? 340
- ב. הידיעה והבחירה – ההכרח והחופש 345
- ג. ערכה של הבחירה במימוש העצמות 350
- ד. דטרמיניזם היסטורי משיחי 352

פרק שבעה עשר: מעמדן של המצוות לעתיד לבוא

- א. האם תבטלנה המצוות בימות התחייה? 355
- ב. שימור ושינוי המצוות לנוכח עמדות הרמב"ם והרמב"ן 357
- ג. חידוש ושינוי מן התורה – מניין? 364
- ד. תורת עץ הדעת ותורת עץ החיים 367
- ה. שימור ושינוי המצוות לנוכח עמדת הרמב"ם – "תורה (חדשה) מאתי תצא" 372
- ו. מה יהיה וכיצד יהיה החידוש והשינוי בתורה החדשה? 378

אחרית דבר 383

נספח: השואה והשפעתה על משיחיות הרממ"ש 387

- א. החטא ועונשו – דעות רבנים חרדים ביחס לשואה 388
- ב. "שתוק!" תגובת הרממ"ש לשואה 392
- ג. "בנים אתם" – לקחי השואה לרממ"ש 397

רשימת המקורות 403

מפתח עניינים 437

מפתח שמות 443

תודות:

לפרופ' דב שוורץ שעבודת הדוקטור שהיוותה את הבסיס לספר נעשתה בהדרכתו הטובה. לעורכת הלשונית הד"ר אילנה שמיר על עבודה מסורה ומקצועית. לפרופ' אליזט וולפסון ולד"ר אלון דהאן, שעבודתם על דמותו והגותו של הרממ"ש, היו לי למורי כיוון במחקרי.

לפרופסורים: משה אידל (שייחד אף 'פתח דבר' לספר), משה הלברטל, אבי אלקיים, יהונתן גארב, הרב יהודה ברנדס וד"ר עדו ליטמנוביץ, שעברו על כתב היד והעירו את הערותיהם החשובות, עודדו ותמכו. לרב מנחם ברוד – עורך 'שיחת השבוע' ומחבר הספר 'מות המשיח', על עיונו בכתב היד ועל הערותיו, אף אלה החולקות על מקצת המסקנות המובאות בספר. לרב שמעון ויצהנדר, ראש ישיבת תומכי תמימים – חב"ד בראשון לציון, על עיונו בכתב היד ועל השיח המעמיק בענייניו של הספר.

לחברים רבים שליווני במהלך שנות הכתיבה בלימוד, בהקשבה, בעצה ובבירור. ל: ד"ר ציפי קויפמן ז"ל, פרופ' חנוך בן פזי, פרופ' עודד ישראלי, הרב חיים כפרי, הרב ד"ר אביה הכהן, צבי זלבסקי, ד"ר ביטי רואי, ד"ר מלילה הלנר-אשד, ד"ר נועם גרין, ד"ר ברוך כהנא ולרבים אחרים לכולכם התודה והברכה.

עוד, חב אני תודה גדולה למוריי ורבותיי בבתי הגידול שלי בישיבה ובאקדמיה, שהרבה מאוד ממה שיש לי משלהם הוא. ל: הרב משה צבי נריה זצ"ל, הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל ורבני ישיבת "מרכז הרב", הרב עובדיה יוסף זצ"ל, הרב שלמה יונתן פישר זצ"ל, הרב ישראל זאב גוסטמן זצ"ל, הרב עדין שטיינזלץ זצ"ל והרב שמעון גרשון רוזנברג (שג"ר) זצ"ל. לפרופסורים: יהודה ליבס, משה אידל, אבי רביצקי ועוד רבים אחרים שהפליאוני בינה ופליאת אלוהים.

לכולם הקידה והברכה.

ראובן הכהן אוריה

ח הרבי הרממ"ש לחסידי מיד אחרי פטירת חמיו הריי"ץ (ר' יוסף יצחק האדמו"ר הקודם): "הרבי [הריי"ץ] סיפר פעם (בהיותו בריגא) אודות הרה"צ ר' לוי יצחק מברדיטשוב, שלפני הסתלקותו אמר:

"היו צדיקים שלפני הסתלקותם הבטיחו שלא יכנסו לגן־עדן עד שיפעלו ביאת משיח, ולבסוף, הערימו עליהם ושיחדו אותם ע"י 'צוקער־לעקאָח' [...] אבל אני – סיים הרה"צ מבארדיטשוב – לא אתן שיערימו עלי ('איך וועל זיך ניט לאָזן נאָר')."

אבל לבסוף – סיים הרבי – הערימו גם עליו. אמרו 'קדושה' בגן־עדן, ומיד קפץ הרה"צ מבארדיטשוב לגן־עדן [...]."

וסיים הרממ"ש: "כיון שהרבי ידע וסיפר זאת, בודאי הבהיר והבטיח ('ער האָט באַוואָרנט') שאצלו לא יהי' (ה) כן. הרבי בודאי יביא את המשיח." (רממ"ש, תורת מנחם א, תש"י, עמ' 11. משיחת ש"פ יתרו).

במובנים רבים ניתן לומר, כי אכן הריי"ץ עמד בהבטחתו לא התפתה ולא נכנס לגן עדן, והוא אכן פעל להבאת המשיח. אלא, שמי שהחזיק אותו מחוץ לגן עדן והשאיר אותו בזה העולם, היה הרממ"ש שביקש להפוך יחד עמו למשיח בכבודו ובעצמו!

פתח דבר

משה אידל

עיקר חיבורו של ד"ר ראובן הכהן אוריה הוא התמודדות עם השאלה של משמעות הסוד המשיחי־מיסטי של ר' מנחם מנדל שניאורסון. זהו נושא חשוב אך גם חידתי מאוד, שעסקו בו חוקרים רבים והדבר נתון במחלוקת. ברם, דומני כי החיבור הזה תורם תרומה ייחודית להבנת הנושא. התזה המרכזית של המחקר שלפנינו היא, כי יש להבין את נושא המשיחיות בכתבי רממ"ש כשילוב בין כמה מגמות שהתקיימו קודם לכן ביהדות: (א) התפיסה הציבורית של הגאולה כתופעה כללית המתרחשת בעולם הזה בזמן; (ב) השינוי התודעתי שעיקרו גילוי האלוהיות של האדם; (ג) הספיריטואליזציה של הרעיון האסכטולוגי על ידי פירושו כחווייה מיסטית־אקסטטית בעלת ממד נבואי, שהיא מעבר לזמן. וכלשון הכותרת של החיבור **פְּלֶא חֵד**. זוהי תזה מקורית, שאינני מכיר את רישומה במחקרים הרבים והענפים שנכתבו לאחרונה על הרממ"ש בשפות שונות.

השאלה במבט היסטורי של התרבות היהודית היא, כיצד נולד הגיוון ואחר כך בעקבותיו השילוב של יסודות כל כך שונים שיש בו פרשנות של גישה אחת באמצעות חברתה? במילים אחרות כיצד הפך המשיח, שעיקרו בתרבות היהודית המוקדמת מלך שעתיד להחזיר את המלוכה הישראלית למקומה, דהיינו מושל ולוחם, למיסטיקון?

התרבות היהודית התפתחה בצורה דרמטית בעיקר בשל המגעים הרבים שהיו לה עם תרבויות הרוב. הדבר ניכר לא רק בהופעתם של תחומים חדשים רבים שלא היו קודם למגעים אלה ביהדות, כגון דקדוק, פילוסופיה לסוגיה והמדעים השונים, אלא גם בהבנות החדשות שהוגי דעות יהודים הקנו לנושאים חשובים ביותר שהיו ביהדות קודם לכן, החל בתורה וכלה בפרשנות המקרא. הצטברותן של הבנות אלה, שרבות מהן הפכו לנכס צאן ברזל במהלך השנים, גרמו לוויכוחים אך גם לניסיונות לגשר ביניהן וליצור תפיסות מורכבות יותר. הדבר ניכר יותר בנושאים שהם פחות קונקרטיים, כגון תורת האלוהות, תפיסות הנפש וכמובן גם המשיחיות. למרות שנוהגים במחקר לדון במה שמכונה הרעיון המשיחי בלשון יחיד, הרי שהמשיחיות העממית, האפוקליפטית־אסכטולוגית, עברה שינויים מופלגים במהלך הדורות, וכך נוצר מגוון עשיר של רעיונות משיחיים שלעיתים התחרו ביניהם, ואף זכו לחרמות מידי בעלי הלכה. אולם, למרות החרמות, הכתבים שבהם הוצגו רעיונות אלה לא נעלמו וגם אם הם לא זכו להידפס, הם שרדו בכתבי יד. כך השתמרו

כתביו של ר' אברהם בן שמואל אבולעפיה, וכתבים רבים שקשורים לתנועה השבתאית והוסיפו נדבכים חדשים למגוון הרב של רעיונות משיחיים.¹

אחד הטיעונים המקוריים שחוזרים בספר שלפנינו הוא הדמיון שבין תפיסות משיחיות של הרמ"ש לבין עולמו של אברהם אבולעפיה. אביא כאן מובאה חשובה שנמצאת בחיבור שאבולעפיה רואה בו ספר נבואה, שנכתב כתוצאה של התגלות נבואית והתפרש אחר כך בידי המחבר עצמו, בשלהי שנות השבעים ובראשית שנות השמונים של המאה השלוש-עשרה:

ששם משיח משותף לשלשה עניינים אלה. משיח יקרא תחילה השכל הפועל באמת, והרמז "וזה שמו אשר יקראו יי-הוה צדקנו".² ומשיח יקרא האיש והעתיד להוציאנו מן הגלות מתחת ידי האומות בכח שישפיע עליו מן השכל הפועל. ומשיח יקרא השכל החומרי האנושי ההיולאני שהוא הגואל והמושיע הנפש וכל כוחותיה הנפשיות המעולות מתחת ידי המלכים הגופניים ועממיהם וכוחותיהם התאויות הפחותות. וזה העניין מצוה וחובה לגלותו לכל משכיל ממשכילי ישראל להושיעו מפני שיש דברים רבים שהם הפך דעות המון הרבנים, כל שכן שהם חולקים על כל מחשבות המון עמי הארצות. ראוי לכל משכיל המבקש להתנבאות שיראה בעיניו ובלבבו כל איש ואיש מאנשי הארץ הסכלים כאילו הם קופים וכל מעשיהם כמעשי התוכים ומחשבותיהם כמחשבות השנהבים שכל אלה מיני חיות וראוי לברך עליהם ברוך משנה הבריות.³

בעקבות הגישה הרמב"מית על שמות המשותפים, קורא המקובל הנבואי את המשמעויות השונות של המונח משיח כמי שאינן חופפות זו לזו, ואך נמצאות במתח מסוים. ומשום כך יש להסתיר מהמון העם, ואף מהרבנים (שאינם אמונים על כך), את המשמעות הרוחנית, האישית, שעשויה/עלולה להתנגש באמונה העממית האפוקליפטית. זוהי גישה אליטיסטית אקסקלוסיבית חריפה, שיונקת גם היא מהגותו של הנשר הגדול, אך היא מתוארת כמסוכנת למי שזוכה להתגלות מהשכל הפועל, שמשמעותה נבואה אצל הרמב"ם.

כמו במקומות אחרים בחיבוריו, אבולעפיה מזהה בין נביא לבין משיח, ולעיתים הוא מייחס את שני התארים הללו לעצמו. כמו המשיח, גם הנביא מתפרש כמיסטיקון. לפנינו פרשנות הקשורה לתורת ההכרה האריסטוטלית, שמפקיעה את מרכזיות המאורעות החיצוניים לטובת הישג הכרתי עליון. ואכן, ראובן הכהן אוריה מדגיש את היסוד הנבואי המשותף למקובל האקסטטי ולרבי האחרון מלובביץ'.

האם הדמיון בין אחת הדמויות המשפיעות ביותר בדתיות היהודית במאה העשרים לבין המקובל המוחרם בן המאה השלוש-עשרה שכתביו לא ראו אור דפוס בזמנו, אשר הוצג כאן, הוא תופעה פנומנולוגית בלבד, או שמא ייתכן כי יש קשר היסטורי מסוים ביניהם?

1 ראו י' ליבס, לצבי ולגאון, משבתי צבי אל הגאון מווילנא, תל אביב, תשע"ז.

2 ירמיהו כג, ו כפי שהפסוק הובן בגמרא, בבא בתרא, דף עה ע"ב.

3 פירוש שכתב אבולעפיה עצמו לספר המליץ, נדפס בספר מצרף השכל (מהדורת א' גרוס), ירושלים, תשס"א, עמ' יט.

מכל מקום, דמיון בנקודה חשובה זו נעלם מידיעתם של כותבים רבים על חב"ד, וברצוני להציע אפשרות מגע מסוימת ביניהם.

כפי שהצבעתי לפני כמה שנים, חיבורו החשוב ביותר של אברהם אבולעפיה, **ספר חיי העולם הבא**, נמצא בחמישה כתבי יד שונים המתוארכים במאה השמונה-עשרה בפולין.⁴ לאלה יש להוסיף גם הימצאות של לפחות כתב יד אחד של חיבור זה בספריית האדמו"ר הזקן, הוא ר' שניאור זלמן מלאדי, המצוי באוסף חב"ד שבספריית לנין במוסקבה עד עצם היום הזה. זהו חיבור שמפרט טכניקה אקסטטית אחת, אך נדרשת בו גם משמעות הנבואה כתוצאה מנקיטה בטכניקות אלה, ואף נושא המשיח נידון בו שלוש פעמים בצורה מיוחדת.⁵ זאת ועוד אחרת, כבר לפני כשלושים שנה גרס הרב בצלאל נאור את השפעתו של חיבור אחר של אבולעפיה על האדמו"ר הזקן, והכוונה לספר **אמרי שפר**.⁶ המגמות הנטורליסטיות והאוניברסליות של הרמב"ם, שהתקבלו גם אצל אבולעפיה⁷ וניכרות גם אצל מורי חסידות חב"ד, מפרשות בצורה חדשה את משמעות המגמה התיאורגית פרטיקולריסטית-מיתית.⁸ אולם, שלא כדבריו של המקובל הנבואי, הרי שהרבי מלובביץ' עיצב הנהגה וגישה מאוד אינקלוסיבית. דברים אלה, יחד עם הטענות שבחיבורו של ראובן הכהן אוריה, מחזקים את ההצעה הכללית יותר לראות בחסידות במאה השמונה-עשרה מיזוג בין יסודות שבקבלה התיאוסופית-תיאורגית לבין אלה שבקבלה הנבואית, ולא התפתחות חד-קויות מהקבלה הלוריאנית או מהשבתאות.⁹ לדעתי מסתבר כי גם בסוגיות אחרות, כגון מעמד הנקבי החיובי בכתביו, יש גם מקורות שאינם שייכים בהכרח לקבלת האר"י או לשבתאות.¹⁰ בהקשר זה יש להזכיר את התרומה הגדולה של קבלת הרמ"ק וממשיכי דרכו הרבים, שעדיין מחכה לעיון מפורט.

ראייה רב-קויות של מקורות שהיו רלוונטיים להגות החב"דית חשובה להבנת הדינמיקה שיצרה את המרקם המיוחד שלה, ובחיבור זה יש תרומה נכבדה להצגת ריבוי זה.

4 Y. Idel, "On Prophecy and Early Hasidism," in: M. Sharon (ed.), *Studies in Modern Religious Movements, and the Babi-Baha'i Faiths*, (Brill, Leiden, 2004), pp. 65-67

5 נושא זה, כמו גם הפירוש של חב"ד – חכמה בינה ודעת כשכל משכיל מושכל – ראויים לבחינה מפורטת.

6 B. Naor, "The Song of Songs, Abulafia and the Alter Rebbe", *Jewish Review* 3 (1990): 10-11 וראו גם את דבריו במאמרו: ב. נאור, "חותם בולט חותם שוקע בתורת ר' אברהם אבולעפיה ובתורת חב"ד", **סיני קז (תשנ"א)**, עמ' 54-57.

7 M. Idel, "Abraham Abulafia: The Apotheosis of a Medieval Heretic in Modern Me'ah She'arim", in G. Sharvit, W. Goetschel (eds.), *Canonization and Alterity, Heresy in Jewish History, Thought and Literature*, (De Gruyter, Berlin, Boston, 2020), pp. 130 n. 15, 136-138

8 השוו גם לדברי בסוגיות אחרות בחיבורי החסידות: **בין אקסטזה למאגיה**, תרגם ע' ידין (שוקן, ירושלים – תל אביב, תשס"א), עמ' 164-173.

9 ראו מ' אידל, **קבלה: היבטים חדשים**, תרגום: א' בר-לבב, ירושלים, תל אביב, תשנ"ג, עמ' 219.

10 על המעמד הגבוה ביותר של השכינה השוו, M. Idel, *The Privileged Divine Feminine in Kabbalah*, (De Gruyter, Berlin, Boston, 2019), pp. 166-168 ובכללות הטענה שבחיבור זה.

מבוא¹

ה רבי מנחם מנדל שניאורסון מלובביץ' (להלן הרממ"ש) יצר תנועה משיחית מהגדולות ביותר בתולדות עמנו. כמדומה שבדורות האחרונים, אין אח ורע להשפעתו כצדיק וכמנהיג משיחי בישראל, בארצות הברית וברחבי העולם. בימים אלה, יותר מחצי יובל לאחר מותו, תנועתו מתפתחת לכיוונים שונים הרי משמעות, הן לעתידה כתנועה וכעדה חסידית והן לאופייה האמוני-יהודי. אם נשתמש במטבע לשונו וברעיונו הוא, אכן מתקיימת בו ההוכחה החיה כי לאחר מותו הוא חי ומשפיע יותר מאשר בימי חייו. חוקרים שונים² הצביעו על ייחודה של תופעת המשיחיות החב"דית. על פי רוב, הדגם המשיחי המוכר הוא זה הקטסטרופלי הנובע מתוך מציאות משברית ומתווה הליך ניסיון-אפוקליפטי. לעומת זאת, המשיחיות החב"דית מציעה דגם שפיתוחו בא מתוך הצלחת מימוש, גם אם זירונו של ההליך צמח מתוך משבר השואה.³ עוד נאמר, כי הדגם המשיחי החב"די העכשווי צמח למרות הנטייה הפנתאיסטית – שביסוד אמונתה.⁴ נטייה פנתאיסטית מזמינה לכאורה ריכוך של הפעלתנות המשיחית, שכן תודעה אלוהית אימננטית (פנימית-טבעית) מוצאת לרוב גאולה בישועה אישית-מיסטית,⁵ כהצעת גרשם שלום⁶ וההולכים בעקבותיו.⁷ עם זאת, אפשר לראות שהדגם החב"די נענה דווקא לעמדה שתומכים בה ישעיה תשבי ואחרים, הרואים בחסידות כבר מראשיתה תנועה משיחית.⁸ זאת, אף אם

- 1 ההדגשות במובאות לאורך הספר הן שלי ובאו לשם הטעמה, אלא אם כן צוין אחרת.
- 2 למשל: רביצקי, חירות על הלוחות, עמ' 91; מרק ובילו, בין צדיק למשיח, עמ' 354.
- 3 על משיחיות הנובעת מהצלחות ראו אידל, משיחיות ומיסטיקה, עמ' 14; אליאור, התחיה המשיחית, עמ' 383-408.
- 4 רביצקי, חירות על הלוחות, עמ' 91, 113; רביצקי, הקץ המגולה, עמ' 92.
- 5 לדוגמה דוב בער (המגיד ממזריץ'), שמועה טובה, דף עט ע"ב, קצח ע"א. על הדגם המשיחי-מיסטי, שאינו מבטל את הדגם ההיסטורי ראו אידל, משיחיות ומיסטיקה, עמ' 17-31. על תפיסה אימננטית ומשיחיות ראו שוורץ, אמונה על פרשת דרכים, עמ' 92, 114, 160, 184-185; רביצקי, חירות על הלוחות, עמ' 101-110.
- 6 שלום, זרמים ראשיים, עמ' 339; שלום, זרמים עיקריים, עמ' 176-202; שלום, הרעיון המשיחי, עמ' 328-330.
- 7 ש"ץ-אופנהיימר, החסידות כמיסטיקה, עמ' 168-177; ש"ץ-אופנהיימר, היסוד המשיחי, עמ' 106; שוורץ, מחשבת חב"ד, עמ' 298-309; בובר, בפרס החסידות, עמ' קכג-קלב; דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 62.
- 8 תשבי, הרעיון המשיחי, עמ' 1-45; דינור, ראשיתה של החסידות, עמ' 83-227. על המתח בין הממד הפרטי-פנימי לבין הממד הציבורי-פומבי ראו אידל, מיסטיקאים משיחיים, עמ' 16-19; אלטשולר, הסוד המשיחי, עמ' 13-21; דהן, יחי אדונינו, עמ' 174-176; קויפמן, בכל דרכך דעהו, עמ' 174.

זרעי המשיחיות לא הובאו למלוא הבשלות. בחב"ד של הרממ"ש, הרבי מלובביץ' האחרון, הבשילו פירותיה לידי מימושם המלא.⁹

התפרצות משיחית בעלת ממדים ציבוריים והיסטוריים בדור האחרון בחב"ד, הנה חריגה מהמסורת החסידית-מיסטית בכלל ומזו החב"דית בפרט.¹⁰ תנועת חב"ד תוארה לא פעם כ"דוגמה המופתית ביותר של כת מיסטית שהייתה אי פעם בתולדות ישראל".¹¹ שכן, בתורת אדמו"רי חב"ד ניכר "חיץ גמור בין מיסטיקה מצד אחד, לבין משיחיות ואפוקליפסה מצד שני". המסורת החב"דית כבלה וכרכה עצמה בין השאר בתפיסות אוטופיות-אפוקליפטיות של תרחיש משיחי עתידי בעקבות משברים ותמורות, כמו שמצאנו אצל הריי"ץ לאחר השואה.¹² עוד יש לומר, כי משיחיות אפוקליפטית התלויה בשידוד פלאי-ניסי של מערכות טבעיות וציבוריות, מתגלה בתפיסות מסורתיות כממתנת את הדחפים המשיחיים. בכך מאופיינת המתינות המשיחית שבחרדיות האורתודוקסית במאות האחרונות.¹³

והנה על אף גורמים ממתנים אלה, חוקרים רבים¹⁴ מציינים כי בחב"ד העכשווית, תחת הנהגת הרממ"ש, הושם העניין המשיחי, הן האישיר-רוחני והן הלאומי-היסטורי, במוקד התודעה הדתית ובסערת החיים הדתיים. בניגוד למשיחיות האוטופית-אפוקליפטית המסורתית שאפיינה אף את קודמיו, האדמו"רים הרש"ב והריי"ץ, הציב הרממ"ש משיחיות עכשווית לאומית-היסטורית, ארצית טבעית ואף אוניברסלית.¹⁵

יתרה מכך, הרממ"ש אינו רק מחולל התנועה המשיחית. הוא אף מזהה עצמו כמשיח הכמעט ודאי העומד בראשה. בעיני עצמו הוא אף הנביא המבשר והמורה על משיחיותו. הוא מחולל משיחי, הרואה במימוש תודעה משיחית זו ובארגון החיים סביבה את מרכוס, תכליתם וגאולתם של החיים הדתיים. יתר על כן, משיחיותו זו היא כולה תוצאה של אמונתו המיסטית.¹⁶ וכך קבע: ש"עיקר וענין כללי ביותר, ועד שהוא העניין הכי כללי בתורה – הכנה לביאת המשיח".¹⁷ דרך הפריזמה המשיחית עסק הרבי ממ"ש בצורה יסודית ונוקבת לא רק בשאלות משיחיות, אלא בכל הרכיבים המבנים את תורת היהדות. אלה המהווים אף את תורתו הגואלת של האדם, העם והאנושות. פרשנותו היוצרת בהם הנה

- 9 ראו אלטשולר, כנגד כל הסיכויים, עמ' 1-30.
- 10 ש"ץ-אופנהיימר, החסידות כמיסטיקה, עמ' 168-177; שלום, פרקי יסוד, עמ' 325; שלום, זרמים עיקריים, עמ' 325-350; רביצקי, חסידות לובביץ', עמ' 303-327.
- 11 דן, אפוקליפסה, עמ' 312-313; דן, המשיחיות היהודית המודרנית, עמ' 190-191; דן, כפל הפנים, עמ' 299-315; דן, החסידות: המאה השלישית, עמ' 20-49; דן, מפרדוקס תיאולוגי, עמ' 137-147.
- 12 אליאור, התחיה המשיחית, עמ' 383-408; רביצקי, הקץ המגולה, עמ' 264. ריי"ץ, ספר השיחות תש"א, עמ' 81. לוונטל טוען כי "אין עדות ממשית כי חב"ד המוקדמת הייתה נתונה במתח משיחי". חב"ד העכשווית, עמ' 381-402; גוטליב, שכלתנות, עמ' 173.
- 13 ראו רביצקי, הקץ המגולה, עמ' 38-39; אשכולי, התנועות המשיחיות בישראל.
- 14 רביצקי, הקץ המגולה, עמ' 38-39, 249-276, במיוחד עמ' 263; שוורץ, מחשבת חב"ד, עמ' 289; קראוס, לחיות עם הזמן, עמ' 16-26; קראוס, השביעי; גוטליב, שכלתנות, עמ' 178; וולפסון, הסוד הפתוח, עמ' 4.
- 15 לוונטל, משיחיות חב"ד, עמ' 498-511; שוורץ, מחשבת חב"ד, עמ' 289.
- 16 קראוס, לחיות עם הזמן, עמ' 10.
- 17 התוועדויות תשנ"ב, א, עמ' 286. מכאן והלאה יוצגו ספריו בדרך כלל ללא ציון השם רממ"ש.

מעבדה מרתקת ומאתגרת למשמעותה של תודעה דתית מיסטית המעצבת את יסודות הדת דרך העדשה המשיחית.
בספרי אני תוהה על סודו ועל תודעתו המשיחית-מיסטית בניסיון לתור אחר התשובות לשאלות הבאות:

- כיצד זה הרממ"ש, שהגו דמות רבנית-תורנית מהגדולות שידע עמנו, מעלה את היצירה המשיחית אל מרכז העבודה הדתית החב"דית ואל תכליתה במאה העשרים?
 - מה בשיטתו העיונית הצריך עמדה משיחית ציבורית-לאומית והיסטורית אוניברסלית?
 - מהו הדגם המשיחי שיצר ומה הייתה בשורתו? מה בנסיבות ההיסטוריות גרם לכך?
 - מה מאפייניו של העולם הדתי שתודעה כזו יוצרת?
 - כמו כן, מיקוד הדמות המשיחית ברממ"ש מעמיד את שאלת תודעתו העצמית:
 - כיצד ראה עצמו?
 - מה היו התבניות שבנו את זהותו המשיחית?
 - כיצד ביקש לבסס ציבורית את זהותו כ'מלך', שטען להיותו ה'משיח הכמעט ודאי'¹⁸
- הררים של מקורות, מאמרים, הוכחות וסימנים הביא הרממ"ש לאישוש ולתיקוף התנועה המשיחית שיצר.

- האם היה בהם הכרח? האם אכן עמדו במבחן המציאות?
- האם לא חרד מניסיונות הנפל של משיחים שכשלו?
- האם לא חשש מההרס שכישלונות כאלה נושאים עמם?
- האם תמרורי האזהרה שהציבה הנצרות מכאן והשבתאות מכאן, לא היה בהם די כדי לרסן את ההרפתקה שהותירה את חסידיו ומעריציו נבוכים ומשתוממים?
- כיצד רבי מפוקח שכמותו הצביע על היותו נתונים בסיפם של אירועים אפוקליפטיים ובסופה של ההיסטוריה, מה שהשכל הישר נראה כמכחישו?
- מחד, נבואה טובה אינה חוזרת,¹⁹ מאידך אי אפשר למתוח את ביטחון קיומה לאין קץ. הן נבואותיו והבטחותיו של מי שראה עצמו נביא הממנה את מלכותו המשיחית ובו בזמן מבשר את ביאתו, אינן יכולות לשוב ריקם? ואם אכן כשלו תחזיותיו וקביעותיו אלה והמציאות מכחשתן, שמא הייתה נבואתו סרק? שמא היה משיח שכשל ואכזב?

חסידיו הרמ"ש, רובם ככולם, היו בטוחים בזיהויו המשיחי וציפו להתגלותו.²⁰ הסתלקותו בג' תמוז שנת תשנ"ד עשתה את האמונה במשיחיותו לבעייתית ביותר. אם פטירתו אכן מורה

18 ברגר, הרבי מלך המשיח, עמ' 32-46, 47-56; פרסיקו, המשיח האבוד, עמ' 64-84.

19 רמב"ם, יסודי התורה י, ח-י. "אם הבטיח על טובה ואמר שיהיה כך וכך, ולא באה הטובה שאמר, בידוע שהוא נביא שקר. שכל דבר טובה שיגזור האל, אפילו על תנאי, אינו חוזר. הא למדת, שבדברי הטובה בלבד ייבחן הנביא".

20 וולפסון, הסוד הפתוח, עמ' 2.

על כישלון ההזדמנות הוודאית, הרי צריך לכאורה לקבוע למפרע, כי הרממ"ש – במונחיו הוא – היה משיח נפל.

השאלות הללו מטרידות מאוד, שכן דווקא בהן חלוקים חוקרים, חסידים ואוהדים מקצה לקצה. חסידיו של מי שנדמה בעיניהם כמלך המשיח אינם יודעים על בוריו את הידע הגואל. שני הפלגים החב"דיים: ה'משיחיסטים' וה'מתונים', אף חלוקים איש על רעהו מלרדת לסוף דעתו של הרממ"ש. ומה אם 'סוף דעתו' הוא המפתח לגאולתם? איש ההאחדה והאחדות הגואלת הותיר את חסידיו, חוקריו ומקורביו במחלוקת המפלגת אותם עד עצם היום הזה. ספרי מבקש לחשוף במעט את המענה לשאלות הללו, תוך שהן נבחנות ונבנות על רקע תורת האלוהות של הרממ"ש ותודעתו המיסטית והעצמית.